

Azzal a szorongással készültem megírni ezt az írást, hogy vajon, amit Camus könyvéről mondani fogok, vagy éppen az ellenkezőjét, nem írta meg már valaki az elmúlt hetven évben egy irodalomtudományi közleményben vagy iskolai dolgozatban. Ugyanakkor attól is tartottam, hogy olyan sok a saját és eredeti mondanivalóm, hogy képtelen leszek beleszorítani annyi leütésbe, amennyit a szerkesztő kért. Olyan műről van szó, amit rendkívül nagyra tartok, mind gondolatgazdagsága, mind esztétikai ereje miatt. Végül úgy döntöttem, hogy komoly műelemző kijelentések helyett inkább csak összeírom a kérdéseimet, amelyek foglalkoztattak a könyv legutóbbi olvasása közben, és amelyekre még nem találtam kimerítő választ. A regény olvasó-kalauzának szánom őket, főleg saját magamnak, ha majd még újraolvasom egyszer.

A rend kedvéért megszámozom a kérdéseket, mert előreláthatóan igen terebélyesek lesznek, sőt időnként átcsaphatnak morfondírozásba.

1. Az első és legáltalánosabb kérdésem az, hogyan lehet, hogy egy fiatalembert, aki a regény narrátoraként úgy tudja elmondani a történetét, hogy engem mint olvasót teljesen meggyőz arról, hogy erkölcsi tekintetben egészen átlagos, hétköznapi ember, és nem előre megfontoltan ölt meg valakit, a bíróságon mint erkölcsi szörnyet (monstre moral) ítélnék halálra, jóval többért, mint a valóságos vétké, jóllehet őt magát is kihallgatták, ügyvéd védte, és voltak mellette tanúskodók? És a pere nem volt koncepció per, legalábbis politikai értelemben nem volt az, szerintem.

2. Olvasható-e a könyv első fele – amelyben Meursault egyes szám első személyben meséli el az eseményeket az anyja halálhírétől a gyilkosságig – mint a lehető leghitelesebb és legpontosabb tanúvallomás arról, hogy mi is történt valójában? Mi szól amellett, hogy igen?

Mellette szólhat a történetmesélés jellege? A felszíni szerkezetet nézve nincs utalás a fiktív naplóformára – nincsenek datálva a bejegyzések, nincs hivatkozás a naplórészletre és körülményeire –, de a narráció nézőpontja és ritmusa teljesen megfelel a napló műfajának: lineáris, az időre utaló határozószók szerint az események és azok feljegyzése közötti időeltolódás mindig kicsi, legtöbbször csak órákban mérhető, tehát a mesélő még egészen pontosan emlékezhetett arra, hogy mit gondolt, mit érzett vagy nem érzett, ki mit mondott és mit tett, és mindez milyen sorrendben történt. A végzetes napról szóló beszámolóban eltűnnek a naplóbejegyzésekre jellemző deixisek, és ahelyett, hogy azt írja Meursault, hogy „ma nehezen keltem fel”, azt írja, hogy „vasárnap nehezen keltem fel” – ami teljesen valószerű: közvetlenül a letartóztatása után nyilvánvalóan nem lehetett a naplójával elfoglalva. Ami egy kicsit sántít, hogy a feltételezett jóval hosszabb idő távlatából ennek a napnak a történetét is ugyanolyan részletesen írja meg, mint a többit, egyetlen utalás sincs arra, hogy valamire ne emlékezne. Persze, a traumatikus eseményekre még sokáig rendkívül pontosan emlékezhet az ember, de szerintem csak akkor, ha újból és újból elbeszéli valakinek.

Vagy szólhat-e az a tanúskodás pontossága és őszintesége mellett, hogy a szerencsétlenség előtti hetekről-napokról – a regénybeli fiktív beszédhelyzet szerint – akkor született a főszereplő beszámolója, amikor még nem is sejtette, hogy olyan fordulatot vesz az élete, hogy számot kell adnia a tettéről, sőt az érzéseiről is, és arról, hogy milyen ember? Vegyük figyelembe, hogy az ítéletbe jócskán belejátszott az is, amit még azelőtt tett, hogy meggyilkolt volna valakit. Az ügyész többek között még azt is a nyakába varja, hogy „erkölcsi gyilkosa az édesanyjának”.

Vagy az mellette szól-e, hogy Meursault-t úgy ismerjük meg a regényből, mint akinek nincs hajlama arra, hogy elmaszatozza az éles tényeket, csak azért, hogy a bőrét mentse? (Például amikor az ügyvéd megkérdezte, hogy nem mondhatná-e, hogy az anyja temetése napján csak azért tűnt szentvértelennek, mert uralkodott a természetes érzelmein, azt feleli: „Nem, mert nem igaz.” Vagy amikor bekerül abba a cellába, ahol többnyire arabok vannak, és megkérdezik, hogy mit követett el, azt válaszolja, hogy megölt egy arabot, bár azt is mondhatta volna általánosabban, hogy „megöltem valakit”.)

3. Vagy a legnagyobb meggyőzőerő Meursault beszámolójának azokból a részeitől árad, amikor a maga szűkszavú módján lélektani folyamatokról beszél, vagyis amikor azt írja le, hogy mit hogyan élt át? Az illyenszerű mondatokra gondolok, mint hogy: „Arra a percre gondoltam, amikor majd lőnöm kell, vagy amikor nem kell lőnöm, és hogy ez mennyire mindegy.” Nagyon nehéz, szinte lehetetlen olyan bonyolult érzéseket, lelkiállapotot hazudni, mint amilyenekről Meursault beszámol. Tehát ezért érezheti úgy az olvasó, hogy maga Meursault tudja a legjobban, hogy mi is volt, és hogy nem vezet félre minket?

4. „Én is fölébe hajoltam ennek az emberi léleknek... s mondhatom, mint nyitott könyvben, úgy olvastam minden rejtekében” – mondja Meursault védője a tárgyaláson. Miért végzik el a hangját Meursault-nak a vizsgálat, a tárgyalás és az ítélethozatal során? És miért fordul az igazságszolgáltatás olyan eszközökhöz, amelyek időnként már-már a kávézaccból való olvasáshoz közelítenek. (Lásd például az ügyész felkiáltását: „Mi egyebet olvashatok ki erről az arcról, mint a szörnyiséget!”) Vajon egy konkrét állam konkrét igazságszolgáltatási gyakorlatának bemutatásáról van itt szó, vagy sokkal inkább valami általánosan emberiről? Akár arról a hétköznapi gyakorlatról, hogy ha valakit el akarunk ítélni, vagy egyszerűen rossz fényben akarjuk feltüntetni, akkor előbb erkölcsileg teljesen megsemmisítjük, „morális szörnynek” kiáltjuk ki, és ebből kiindulva pellengérezzük ki a tetteit és a szavait? (Ahogy Meursault fogalmaz: „így válhatnak egy rendes ember mindennapos vonásai irtózatossá vádakká egy megrögzött bűnösben”.)

5. Milyen lehetőségei vannak a történeti olvasatnak? Figyelembe kell-e vennünk, hogy Camus ezt a művét a második világháború idején írta, a modern kori történelem egy olyan időszakában, amikor a legfélelmetesebben függesztették fel az emberölés társadalmi és civilizációs tabuját, és az emberiségnek (ismét) alkalma volt megtapasztalni, hogyan válhat valakiből morális szörny, ha óriási, kontrollálatlan hatalomhoz jut? Nyilván ez utóbbi nem a Meursault esete. Meursault vagy inkább a francia állam nevezhető morális szörnynek? Vagy egyik sem, mert azért ami itt történik, még nem egy szörnyállamra vall, sokkal nagyobb szörnyiségeket is elkövettek az állam nevében máshol abban az időben? (Megint Meursault-t idézem: „Az embert sok tapintattal, no meg egy kis szegyenkezéssel és igen nagy pontossággal küldik át a másvilágra.”) Megvallom, ezt a kérdést csak most fogalmaztam meg, olvasás közben alig figyeltem arra, hogy milyen korban és milyen politikai körülmények között játszódik a regény.

6. Van-e bármilyen köze Camus művének a morális tanmeseként meghatározott krimi műfajához? Akár úgy, hogy anti-krimi volna?

7. Meursault teljesen lemezteleníti magát a kicsit belsőbeszédszerű, kicsit naplós történetmesélésben, de nem tudom eldönteni, hogy maga a levetkőzés teszi ennyire izgalmassá a jellemét, vagy az, hogy szinte lehetetlen bármilyen értékítéletet mondani felette – miközben persze az egész könyv arról szól, hogy egyesek megpróbálják eldönteni, jó ember-e vagy rossz, hogy annak megfelelően ítélik el.

Egy példa erre az eldönthetatlenségre. Egy bensőséges pillanatban Meursault kertelés nélkül kijelenti a barátnőjének, hogy nem

szereti, aztán a tárgyaláskor is azt mondja magában, hogy „szívem, éreztem, zárva maradt, s nem is tudtam felelni a mosolyára”. Micsoda ridegség! De ha figyelembe vesszük, hogy mindezek milyen pillanatokban és milyen körülmények között történnek? Amikor a lány megkérdi tőle, hogy szereti-e, alig pár napja járnak együtt, korábban csak felületesen ismerték egymást, az egész annyira hirtelen jött, szinte még idegenek egymásnak. És az anyját is csak pár napja temette el Meursault, ami, ha nem is rázta meg túlságosan, mégis csak közrejátszhat abban, hogy nem képes valakit lángolóan szeretni abban a pillanatban. Aki nem tudja mélyen megélni a fájdalmát, hogy lenne képes hirtelen a szenvedélyes szeretetre? És kinek ne maradna zárva a szíve egy olyan pillanatban, amikor az egész világ ellene fordul, és vélhetően nemsokára szörnyű ítéletet hoznak ellene? Ugyanígy meg lehet magyarázni Meursault minden megnyilvánulását – jóindulattal is, meg rosszindulattal is. Vagy nem?

8. Nagyon izgalmas a mű pszichológiai olvasata. Nem arra gondolok, hogy úgy kellene tennünk, mintha valóban létezne vagy létezett volna egy Meursault nevű fiatalember, és a feljegyzései alapján rekonstruálhatnánk a lélekrajzát. Hanem arra, hogyan teremti meg őt a szöveg.

A vizsgálat kezdetekor azt mondja magáról Meursault, hogy: „... már ilyen a természetem: testi szükségleteim nemegyszer megzavarják az érzelmeimet”, és ha végigolvassuk a regényt csak ezen a szemüvegen keresztül, azt látjuk, hogy hihetetlenül sok utalás van benne az alapvető testi szükségletekre és érzetekre. Például 21-szer említi, hogy fáradt (vagy valami hasonlót: álmos, kábult, szédül, pihenésre vágyik). Nem számoltam meg, de a könyv egésze során sokszor mondja azt is, hogy melege van, hogy éhes, hogy kávéra, cigarettára vágyik, vagy hogy nem éhes, és nem vágyik cigarettára, hogy megkívánja a barátnőjét, utal testi fájdalmakra (a veséje, a nyaka, a feje fáj), időnként unatja valami, vagy undor fogja el, van, hogy bosszantja valami, kínosnak érzi, vagy csak egyszerűen nincs kedve hozzá. De ugyanilyen sokszor, meglehetősen többször is, szövegszerűen megjelenik a derű, az, hogy valami jó: a napfény, a felszabadult fürdőzés, a barátnője látványának öröme és egyéb csöndes, hétköznapi örömek, és annak nyílt megvallása, hogy boldognak érzi magát.

Az ügyész mégis azt mondja Meursault-ról fenyegető hangsúllyal, hogy: „... a szív üressége, azon a fokon, amelyen ennél az embernél találhatjuk, valóságos örvény lesz, s ebbe a társadalom is belebukhat”, de hogy lehet, hogy ennek az üres szívű embernek ilyen sokféle érzelméről olvashatunk az egyes szám első személyű szövegrészekben? Kétségtelen, hogy ezek az érzelmek közel állnak a testi szükségletekhez, nem is nagyon mélyek, nem is hosszantartók, és semmiképpen nem romantikusak, de mégiscsak érzelmek, és Meursault-nak vannak szavai rájuk.

Miközben az érzetekre és érzelmekre való utalásokat vettem számba, felfigyeltem arra, hogy az igazán intenzív negatív érzelmek és érzelmi megnyilvánulások (utálat, düh, harag, ijedtség, sírhatnék, ideges reszketés, halálfélelem) kivétel nélkül mindig olyan személyekkel kapcsolatosak, akik valamilyen tekintélyt képviselnek Meursault előtt. Dühös a főnökére, mert azt hiszi, számon fogja kérni, hogy munkaidőben telefonál, általánosan utál minden rendőrt, sírhatnékja támad a tárgyaláson attól, hogy úgy érzi, gyűlölik azok, akiknek a kezükben van, idegesen reszket, majd iszonyú haragra gerjed a pap látványától és szavaitól. Ezzel szemben a kutyas férfitől nem undorodik, sőt kedvében jár egy nyilvánvaló hazugsággal: azt mondja neki, őt is bántja a kutya sorsa; Raymondnak rendkívül sok veszélyes szívességet megtesz, bár egyáltalán nem izgatja, hogy a barátjának tartja-e őt, vagy sem, Marie-t nem szereti, mégis nem gond számára, hogy elvegye feleségül. Az egyenrangú kapcsolatokat keresi, és azokban rendkívül nagyvonalú, sőt indokolatlanul engedékeny. Mit jelentsen ez?

Vagy arra is rákérdezhetnénk, hogy mit jelent az, hogy éppen a pap – bár homlokegyenest másképpen, mint ahogy szeretné – katalizálja Meursault indulatait? Hogy éppen a pap juttatja el őt oda, hogy átéljen egy igen intenzív érzést, a dühöt, egy hatalmas dühöt, hogy leszámoljon minden reménnyel, hogy meg kívánjon fizetni azért, amit tett, és szinte már boldogan haljon meg? („Mintha ez a nagy harag megtisztított volna a rossztól, megkönnyített volna a reménységtől, s e jelekkel s csillagokkal telehintett ég előtt először tárulkoztam ki a világ gyengéd közönyének.”)

9. A közönyt sokan filozófiai tételek illusztrációjának tekintik. Ez ellen ösztönösen tiltakozom. Mégis a következő olvasáskor azt fogom megfigyelni, hogy amíg el nem jutunk a mű befejező részeiig, ahol Meursault tényleg egy kicsit sokat filozofál lényének egyszerűségéhez képest, hány olyan szentenciaszerű mondat van a szövegben, mint például az, hogy „az ember mindenképp hibás egy kicsit”, vagy az a Dosztojevszkij-parafraízis, hogy „nincs olyan egészséges ember, aki ne kívánta volna valaha szerettei halálát”. De akárhány is volna, meggyőződésem, hogy a lélekrajz összetettsége és a történetmesélés szépségei kiegyenlítik a filozófia papírízét.

10. Végül egy nagyon személyes kérdést tettem fel magamnak. Szociometriai kérdőíveken szerepelnek ilyenek. Szeretnél-e egy házban lakni egy olyan emberrel, mint Meursault? Szeretnéd-e, hogy a munkatársad legyen? Hogy a főnöke vagy a beosztottja légy? Szeretnél-e az üzletfele, a haverja, az anyja vagy a menyasszonya lenni? Ha Meursault egysíkú figura volna, könnyű lenne válaszolni ezekre.

Kategória: Camus expressz
Denumire autor: Mihály Emőke

Látó Szépirodalmi Folyóirat